

GEOGRAFICKÝ PRÍSTUP K VÝSKUMU KULTÚRNYCH PAMIATOK A HISTORICKEJ KULTÚRNEJ KRAJINY (NA PRÍKLADE PODMALOKARPATSKÉHO REGIÓNU)

Ján Lacika*

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, geoglaci@savba.sk

Geographical approach to research into cultural monuments and historical cultural landscape (Example of the Sub Little Carpathian Region)

Properties of the natural landscape are often used as indicators of environmental quality. However, results of research focused on historical cultural landscape (HCL) are also applicable for this purpose. Conserved segments of HCL are viewed as positive parts of the present landscape, which enrich the environment of the given territory. The article presents verification of geographical methodology of research into cultural monuments and HCL using the example of the study area of the Sub Little Carpathian Region (south-west of Slovakia). It is involved with comprehensive evaluation of a set of cultural monuments based on the analysis and assessment of collected data about their geographical, cultural, historical, aesthetic and technical/legal properties. The data are concentrated in evaluating sheets, which provide an overall picture about the cultural monument in question and its inclusion into the transformed HCL. Typologically different segments of compact HCL were identified in the study area. Apart from their cultural and historical value, they also possess a high potential for the optimal inclusion into the functional present landscape (compact segment of historical urban settlement landscape in Svätý Jur, segments of historical rural settlement landscape at Doľany, Častá, Horné Orešany, Dolné Orešany, and segments of extra urban HCL in the hinterland of Červený Kameň Castle, the Chateau of Smolenice, and recreation resort of Harmónia.

Key words: historical cultural landscape, sustainable development, cultural monuments, Sub Little Carpathian Region

ÚVOD

Zachované segmenty historickej kultúrnej krajiny (HKK) považujeme za pozitívnu zložku súčasnej krajiny, obohacujúcu životné prostredie určitého územia. Ich výskum je preto dôležitou súčasťou krajinného plánovania hľadajúceho cesty k optimálnemu využívaniu krajiny v súlade so zásadami jej trvalo udržateľného rozvoja. Kultúrna krajina vytvorená v minulosti mohla prežiť iba na základe toho, že bola hodnotná nielen pre generáciu ich tvorcov, ale aj pre ďalšie ľudské pokolenia. Historicky a kultúrne cenná je aj pre súčasnú spoločnosť, ktorá sa ju snaží zachovať pomocou nástrojov ochrany historického kultúrneho dedičstva reprezentovaného súborom kultúrnych pamiatok. Kultúrne pamiatky tvoria podstatnú časť HKK, sú jej dôležitými prvkami. Preto sa nám javia ako najvhodnejší subjekt skúmania HKK. O kultúrne pamiatky sa v prevažnej miere zaujímajú tradičné pamiatkarské výskumné aktivity, ich nositelia sa však zväčša sústreďujú na samotnú pamiatku, na jej kultúrnu, historickú či umeleckú hodnotu. Geografi na kultúrne pamiatky nazerajú ako na prvky krajiny v širších časovo-priestorových súvislostiach. Dosiaľ málo využívaný geografický prístup k výskumu kultúrnych pamiatok vytvára komplexnejší obraz nielen o nich, ale aj o krajine, ktorej sú súčasťou. Kultúrne pamiatky sa stávajú subjektom umožňujúcim kvalitnejšie spoznať HKK a identifikovať jej kompaktné zachované segmenty v súčasnej kultúrnej krajine.

Príspevok je zameraný na prezentáciu metodiky identifikácie kompaktných segmentov historickej kultúrnej krajiny pomocou analytických a evaluačných metodických postupov prítomných kultúrnych pamiatok a jej verifikáciu na príklade modelového územia podmalokarpatského regiónu na juhozápade Slovenska (severovýchodne od Bratislavy). Metodika je zameraná na komplexný výskum kultúrnych pamiatok a ďalších hodnotných historických objektov. Vychádza z vyhodnocovania evaluačných záznamov kultúrnej pamiatky vytvorených zo zozbieraných dát o ich geografických, kultúrno-historických, estetických a technicko-právnych vlastnostiach. Zvláštny dôraz sa kladie na geografickú časť dát sústreďujúcich sa na geografickú polohu pamiatky vo vzťahu k iným pamiatkam, ale aj ďalším prvkom súčasnej krajiny, v ktorej sa nachádza.

TEORETICKÉ A TERMINOLOGICKÉ VÝCHODISKÁ

Základnými pojmami, s ktorými v tomto príspevku narábame, sú kultúrna krajina a historická kultúrna krajina. Našu pozornosť nasmerujeme aj na ďalšie termíny frekventovanejšie využívané v oblasti výskumu krajiny, a to krajinná štruktúra a archetyp krajiny. Dôležitý je aj termín kultúrna pamiatka.

Kultúrna krajina a historická kultúrna krajina

O kultúrnej krajine sa vo vedeckej literatúre písalo už v 19. stor. Nemecký ekvivalent Kulturlandschaft sa objavil už v diele Die Erdkunde od popredného nemeckého geografa Carla Rittera vydávaného v rokoch 1817 až 1859. K rozvoju vedeckého skúmania kultúrnej krajiny významnou mierou prispel profesor geografie Otto Schlüter, ktorý v roku 1908 v rámci geografie vyčlenil vedecký smer Landschaftskunde. V anglofónnej literatúre (najmä v kultúrnej geografii) sa používa termín cultural landscape zavedený Carlom Sauerom (1925 a 1963). Na Slovensku sa výskum kultúrnej krajiny rozvíjal predovšetkým pod vplyvom tradičnej nemeckej tzv. landschaftnej školy. Hromádka vo svojom Všeobecnom zemepise Slovenska (1943) použil termíny kultúrny kraj a prírodný kraj, zodpovedajúce termínom kultúrna krajina a prírodná krajina. Neskôr s touto terminológiou narábala celá plejáda odborníkov skúmajúcich krajinu (napr. Lukniš 1977, Oťahel 1996, Žigrai 2000, Kozová et al. 2008, Dvořáková 2012 a Hanušin et al. 2013).

Pre náš výskum je zvlášť významný termín historická kultúrna krajina (HKK). Vynára sa v súvislosti s výskumom historického vývoja krajiny, keď sa predmetom bádania stávajú prvky kultúrnej krajiny vytvorené v minulosti. Vymedzenie minulosti pritom nebýva presnejšie dané, môže sa týkať praveku, ale aj prvkov vzniknutých po druhej svetovej vojne. Hanušin et al. (2013) upozorňujú na to, že okrem adjektívu „historický“ sa v spojení s kultúrnou krajinou v literatúre uvádzajú aj iné adjektíva. Belgický autor Antrop (1997, 2000 a 2005) rozpracoval koncept tradičnej krajiny (traditional landscape), definoval ju ako krajinu so zreteľnou a rozpoznateľnou štruktúrou s významnými prírodnými, kultúrnymi a estetickými hodnotami. Zistil, že začiatok intenzívnej premeny tradičnej krajiny nastal v 18. stor. a že v súčasnosti prebieha negatívna evolúcia zapríčínujúca stratu diverzity, súdržnosti a identity tradičnej krajiny. Globálny prejav degradácie tradičnej krajiny si podľa Antropa vyžaduje vybudovanie nových koncepcií manažovania krajiny, postavených na holistických a interdisciplinárnych prístupoch.

V práci Matlessa (2008) sa môžeme stretnúť s termínom starobylej krajiny. Ďalšiu príbuznú kategóriu prinášajú dokumenty UNESCO definujúce reliktnú,

resp. fosílnu krajinu. Z pohľadu výskumu historickej kultúrnej krajiny si našu pozornosť zaslúži aj termín historická krajinná štruktúra. Huba (1988) ju zadefinoval ako špecifický, dobou ohraničený a priestorovo sa neustále zmenšujúci subtyp krajinných štruktúr. Pre Jančuru (1998) je jednou z kategórií krajinných štruktúr, okrem nej ešte rozlišuje súčasné krajinné štruktúry (podľa autora aktuálny stav povrchu spravidla za posledných päť rokov) a druhotné krajinné štruktúry (podľa autora fyziognomické krajinné zložky vytvárajúce špecifické usporiadanie).

Český autor Gojda (2000) zaviedol pre špecifické prejavy, objekty a útvary v krajine vytvorené človekom v určitej historickej epoche pojem sídelno-historické zóny, ktoré postupne nahrádzajú zóny pôvodnej prírodnej krajiny. Použil termín archetyp európskej kultúrnej krajiny a zadefinoval jeho štyri hlavné typy pre jednotlivé historické obdobia. Štefunková et al. (2011) túto terminológiu pretransformovali pre typológiu kultúrnej agrárnej krajiny na Slovensku. Identifikovali archetyp krajiny pravekých poľnohospodárov, archetyp agrárnej krajiny rímskych kolónií, archetyp stredovekej agrárnej krajiny a archetyp novovekej agrárnej krajiny. Archetypmi krajiny sa ďalej zaoberali aj Hreško et al. (2009). Vysvetľujú ich ako spôsob adaptácie krajiny na vplyvy a zmeny vyvolané človekom od mladého paleolitu po súčasnosť.

Kultúrna pamiatka ako prvok historickej kultúrnej krajiny

HKK prechádza procesmi transformácie, v meniacich sa sociálnych a ekonomických podmienkach je nahrádzaná alebo nadobúda novú kvalitu. Transformácia prebieha živelne aj riadene. Uchováva sa najmä hodnotnejšie prvky tejto krajiny, ktoré sú pre vysokú kultúrnu, historickú, umeleckú a estetickú hodnotu zahrnuté do štátom chráneného pamiatkového fondu ako kultúrne pamiatky. Podľa zákona o ochrane pamiatkového fondu (Zákon č. 49/2002 Z. z.) je kultúrnou pamiatkou hnutel'ná alebo nehnuteľná vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je z dôvodu ochrany vyhlásená za kultúrnu pamiatku. Pamiatková hodnota kultúrnej pamiatky je súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt, pre ktoré môže byť predmetom individuálnej alebo územnej ochrany. Kultúrna pamiatka je pre nás kľúčovým objektom, na ktorom vykonávame evaluačné procedúry. Termín kultúrna pamiatka sa často požíva aj v tvare bez prívlastku kultúrna. Pamiatku v tejto štúdii chápeme ako ekvivalent pojmu kultúrna pamiatka.

Kultúrne pamiatky, resp. pamiatky nie sú na Slovensku striktne časovo vymedzené. V zozname schválených národných kultúrnych pamiatok sú archeologické lokality z neolitu, ale napríklad aj pamätník Slavín postavený v roku 1960. Hanušin et al. (2013) za HKK považujú časť kultúrnej krajiny. Ako sme už uviedli, v našej práci za HKK považujeme tú časť kultúrnej krajiny, ktorej funkcia, štruktúra a percepčné charakteristiky zostali v zásade nezmenené v období posledných približne 60 rokov. V prípade podmalokarpatského regiónu ide o krajinu vytvorenú zhruba do roku 1950, o krajinu pred začiatku kolektívizácie poľnohospodárskej krajiny a takzvanej socialistickej premeny miest a dedín. Treba však dodať, že medzi prvkami historickej kultúrnej krajiny jestvujú aj viaceré oveľa staršie areály.

Na kultúrne pamiatky sa pôvodne nazeralo len čisto pamiatkarsky – ako na historické objekty s vyššou kultúrno-historickou hodnotou. Dnes sa vnímajú v oveľa širšom kontexte, v ktorom má svoje miesto aj tzv. geografický, resp. krajinársky prístup vnímajúci pamiatky ako prvky spoluvytvárajúce súčasnú kultúrnu krajinu.

Stávajú sa preto kľúčovými objektmi záujmu moderného výskumu tradičnej, resp. historickej kultúrnej krajiny.

Kultúrne krajiny sú vnímané ako dôležitá súčasť národného kultúrneho dedičstva a vládne štruktúry mnohých štátov sveta vynakladajú veľké úsilie v oblasti ich ochrany a manažovania. V roku 1978 v USA založili Alianciu pre ochranu historickej krajiny AHLPP (Alliance for Historic Landscape Preservation) s interdisciplinárnou účasťou odborníkov – historikov, geografov, architektov, archeológov a krajinných ekológov. Medzi jej zakladateľov a popredných predstaviteľov patrí americký krajinný architekt Robert Z. Melnick. V kľúčovej publikácii (Melnick 1983) prezentoval metodiku analýzy a evaluácie kultúrnej krajiny pre potreby strategických projektov amerického štátneho úradu National Park Service. Svoj výskum realizoval v prostredí rurálnej kultúrnej krajiny národných parkov USA so špecifickými prírodnými danosťami a vyšším zastúpením prírodných krajinných zložiek. Metodika je však použiteľná aj pre iné krajinné typy. Významnou podporou interdisciplinárneho prístupu k problematike manažovania historickej krajiny bolo vydanie publikácie príspevkov zo seminára *The Management of the Rural Landscape* usporiadaného v Londýne v roku 1997 (Grenville ed. 1999). Autori sa zaoberajú okrem iného aj princípmi efektívneho manažovania historických lokalít. Integrovaný prístup k výskumu vlastností a hodnôt krajiny podporuje aj novozélandská geografa Stephenson (2008). Vo svojej štúdii prezentuje model kultúrnej hodnoty (*cultural values model*) narábajúci s veľmi širokým a rôznorodým súborom aspektov vstupujúcich do procesu hodnotenia kvality krajiny. Niektoré súbory aplikované na dvoch modelových územiach na Novom Zélande majú prírodnú povahu (vegetácia, živé aj neživé prvky prírodnej krajiny), medzi súbormi kultúrnej povahy nachádzame napr. archeologické črty, údaje o historických udalostiach, literárne pramene či dáta duchovej (spirituálnej) povahy. Autorka príspevku vo svojom modeli vychádza z toho, že kultúrna identita krajiny je úzko spätá s povahou väzieb medzi človekom a krajinou. Predpokladá, že hodnota niektorej krajiny je významná, takmer univerzálna, zatiaľ čo iná krajina má limitovanú kvalitu. Je hodnotná len pre ľudí, ktorí s ňou majú veľmi tesnú väzbu.

METODICKÉ VÝCHODISKÁ

Na výskum transformácie HKK sa používajú rozličné metodické postupy, najčastejšie sa však aplikuje metóda nakladania historických máp z rozličných časových období a ich porovnávanie s mapami zaznamenávajúcimi súčasný stav krajiny. Názorným príkladom je štúdia autorov Haase et al. (2007) prezentujúca výsledky analýz historickej krajiny na príklade Saska v Nemecku. Autori siahli po kombinácii tradičných a moderných metód. Spracovali súbory historických máp od roku 1780 po súčasnosť metódami pracujúcimi v prostredí GIS s využitím technológií krajinskej metriky (LSM) a deterministických modelov (ABIMO). Walz (2008) upriamil pozornosť na dlhodobý impakt človeka na prostredie česko-saského Švajčiarska skúmaný pomocou komparačných analýz digitalizovaných historických máp od 8. do 20. stor. Krajinnú metriku účelne využíva aj Balej (2011) pri identifikácii relevantných vlastností krajinných prvkov vstupujúcich do evaluačných procedúr v krajinnom plánovaní. Zomeni et al. (2008) použili analýzu vegetačných máp zostrojených z leteckých snímok z rokov 1945, 1969 a 1995 na identifikáciu zmien rurálnej kultúrnej krajiny na severe Grécka. Metódou krajinskej metriky sa zistili veľké zmeny vo využívaní zeme a pribúdanie opustených areálov. Špecifické použitie digitalizovaných historických máp prezentuje článok autorov Meini et al.

(2014). Pomocou nich identifikovali na juhu Talianska historickú rurálnu krajinu a výsledky výskumu našli uplatnenie v manažovaní turizmu rozvíjaného na trasách starých migračných ciest pastierov so stádami. Z metodického hľadiska si pozornosť zaslúži aj príspevok dvojice talianskych autorov Cullotta a Barbera (2011). Štúdia reaguje na markantný úbytok tradičnej kultúrnej krajiny v oblasti vulkánu Etna na Sicílii, prezentuje využitie interdisciplinárneho metodického prístupu využívajúceho analýzy rozličných kartografických podkladov a databáz o využití zeme. Metodológii mapovania historickej (tradičnej) krajiny sa venuje aj Antrop (1997). Vypracoval postup so štyrmi krokmi. Prvý krok je zameraný na štúdium prírodných regiónov (reliéf, prírodné zdroje a pôdy) vo vzťahu ku kultúrnej a historickej organizácii krajiny. Druhý je komparatívny, porovnáva grafické a kartografické pramene. V treťom kroku sa vytvára evolučné schéma transformácie krajiny a v poslednom autor porovnáva stav aktuálnej krajiny s vypracovanými schémami.

Práca s historickými prameňmi vrátane historických máp bola súčasťou nášho výskumu, napomohla k identifikácii historických pôdorysov sídel a prítomnosti historických objektov v ich súčasnej zástavbe. Hlavným metodickým nástrojom však bol výskum transformácie HKK pomocou komplexnej analýzy a evaluačných procedúr realizovaných na kultúrnych pamiatkach prítomných v modelovom území. Pre tento účel sme vytvorili novú metodiku, ktorá sa snaží prekročiť rámec tradičného pamiatkarského prístupu k danej problematike a obohatiť výskum o geografické prístupy sledujúce pamiatky ako prvky krajiny integrujúce sa s inými krajinnými zložkami. Komplexnejšie poznanie pamiatok dáva možnosť nazerať na ne nielen ako na kultúrno-historicky hodnotné objekty, ale aj ako na prvky viac či menej transformovanej HKK. Výskumné snaženie v konečnom dôsledku smeruje k identifikácii kompaktných segmentov HKK, ktoré v záujme trvalo udržateľného rozvoja regiónu treba optimálne zaradiť do súčasnej funkčnej kultúrnej krajiny.

Vstupnými údajmi hodnotení prezentovanej metodiky sú súbory relevantných vlastností skúmaných pamiatok zozbierané z dostupných prameňov a databáz, ale aj prostredníctvom vlastného terénneho výskumu. Pre každú pamiatku sú zistené vlastnosti sústredené do evaluačného záznamu (tab. 1) a zatriedené do troch hlavných skupín:

- 1) geografické vlastnosti – zamerané na polohu v krajine a vzťahy k iným pamiatkam a ostatným prvkom kultúrnej krajiny,
- 2) kultúrno-umelecké a estetické vlastnosti – prítomnosť historických slohov, slohová homogenita, prítomnosť významných umeleckých diel, architektonické a umelecké špecifiká, prítomnosť esteticky rušivých fenoménov,
- 3) funkčné, technické a majetkovo-právne vlastnosti – klasifikácia podľa pôvodnej funkcie, súčasná funkčnosť pamiatky, technický stav pamiatky, majetkovo-právne vysporiadanie pamiatky.

Analýza geografických vlastností je nadstavbou, ktorá obvykle nie je zahrnutá do rýdzo pamiatkarských výskumov. Zaoberá sa danou pamiatkou v kontexte súčasnej krajiny, skúma ju ako jej prvok majúci väzby na iné krajinné prvky. Sústreďuje sa na rôzne atribúty geografickej polohy pamiatky identifikované pomocou typológie súčasnej krajiny. Zisťuje, aká kompozícia typov sa nachádza v bezprostrednom okolí (príklady: poloha v sídelnej krajine mestského typu, poloha v podhorskej vinohradníckej krajine, poloha v horskej lesnej krajine a podobne). Analýzy sa uskutočňujú v detailnejších mierkach (mapy v mierke 1:10 000 a 1:25 000), čo umožňuje veľmi konkrétnu špecifikáciu geografickej polohy – napríklad polohu

Tab. 1. Ukážka evaluačného záznamu pamiatky

Pamiatka: Pálffyovský kaštieľ vo Svätom Jure	
Poloha:	
*	Adresa: Prostredná ulica 13, Svätý Jur
*	GPS: 48°15'21.29"N, 17°12'32.76"E
*	Objekt má intravilánovú podobu, je súčasťou historickej zástavby mesta – mestskej pamiatkovej rezervácie . Leží na jej východnom okraji, na rozhraní mestského centra a mestskej časti Neštich.
*	V rámci historickej zástavby objekt leží na jeho okraji, z dvoch strán susedí s ulicou, z jednej strany s historickým vinohradníckym domom, za zadným traktom je zanedbaná zeleň.
Hodnotenie: 1–	
Hodnota:	
*	Objekt je renesančným kaštieľom s romantickými úpravami. Vznikol v stredoveku a neskôr prešiel stavebnými úpravami. Objekt je chránený od roku 1963 ako národná kultúrna pamiatka č. 424 .
*	vznik pravdepodobne v 1. polovici 13. storočia – z pôvodnej stredovekej stavby sa nič nezachovalo. Pamiatkový úrad SR uvádza, že vznikol v 14. storočí.
*	1609 – renesančná prestavba – z nej sa zachovali: architektonická podstata stavby, dve hranolové veže, arkáda, klenby miestností, okná so šambránami, vstupný kamenný portál, kamenné pole s erbmi sídlo Kataríny Pálffyovej a Štefana Illésházyho,
*	1615 – zriadenie kráľovskej kúrie s hospodárskym dvorom zameraným na výrobu vína a chov rýb. Kráľovským majetkom zostal až do 20. storočia.
*	Začiatok 18. storočia – poškodenie počas Rákocziho povstania.
*	1746 – prístavbou jedného krídla objekt nadobudol pôdorys v tvare U.
*	18. a 19. storočie – rozličné funkcie objektu (väzenie, stajne, mäsiareň, pálenica, výroba vína a nájomné byty).
*	Koniec 19. storočia – romantické úpravy renesančnej stavby.
*	1907 – zriadenie rekonvalescenčného zariadenia pre deti detskej nemocnice Františka Jozefa v Bratislave dotovaného Jánom Pálffym.
*	Po roku 1945 – majetok mesta slúžiaci vinohradníckemu družstvu.
*	1997 – rekonštrukcia pre vzdelávaciu inštitúciu Academia Istropolitana Nova (do roku 2003).
*	Pod juhozápadným krídlom je funkčná historická vínná pivnica.
Hodnotenie: 2	
Stav:	
*	Po rekonštrukcii sa v roku 1997 v objekte usídlila vzdelávacia inštitúcia Academia Istropolitana Nova. V roku 2004 sa presťahovala do susednej zrenovovanej budovy. Vínnu pivnicu využíva Poľnohospodárske družstvo Svätý Jur. Objekt je prístupný verejnosti, nádvorie má parkovú úpravu.
Hodnotenie: 1–	

v rámci sídla (centrálna, okrajová, uličná, vnútrobloková, dvorová, parková a pod.). Okrem geografickej polohy danej pamiatky s väzbou na typológiu súčasnej krajiny sú pre náš výskum dôležité aj polohové vlastnosti vzťahujúce sa na iné pamiatky. Danú pamiatku významným spôsobom charakterizuje, či je solitérnym prvkom uprostred súčasnej (modernej) kultúrnej krajiny, alebo naopak je harmonickou súčasťou dobre zachovanej HKK (súčasťou väčšieho či menšieho súboru kultúrnych pamiatok).

Na príklade evaluačného záznamu Pálffyovského kaštieľa vo Svätom Jure (tab. 1) uvádzame, s akými vstupnými údajmi sa v evaluačných procedúrach narába. Každá z troch hlavných skupín vlastností sa hodnotí samostatne. Zvlášť sa hodnotia geografické vlastnosti, kultúrno-umelecké a estetické vlastnosti a funkčné, technické a majetkovo-právne vlastnosti. Výsledok je vyjadrený tromi číslami – v prvých dvoch prípadoch s hodnotami od 1 po 3 a v treťom prípade od 1 po 4. Využívame aj možnosť zjemnenia hodnotenia pomocou plusového alebo mínusového znamienka. Pre najnižšiu hodnotu sa mínusové znamienko neudeľuje. Na zjednodušenie vyjadrenia a ľahšiu orientáciu vo výsledkoch sme každú z troch skupín vlastností v evaluačnom zázname označili jednoslovným výrazom *poloha*, *hodnota* a *stav*. Výsledok hodnotenia je vyjadrený v tvare H: 1/1/1, pričom čísla v zápise vyjadrujú výsledok hodnotenia v poradí poloha/hodnota/stav.

Pre hodnotenie geografických vlastností je dôležité, v akom prostredí sa hodnotená pamiatka nachádza. Hodnotu 1 nadobúda, ak je situovaná do kompaktného historického prostredia, ak je harmonickou súčasťou kompaktnej HKK alebo sa nachádza v hodnotnom prírodnom prostredí. Hodnota 2 sa udeľuje pamiatkam v hybridnom prostredí, v prieniku historickej a modernej kultúrnej krajiny, ak pamiatka susedí s modernými objektmi (obr. 1) alebo je situovaná do čiastočne narušeného prírodného prostredia. Hodnota 3 patrí pamiatke s najmenej priaznivou polohou, ak pamiatka leží izolovane uprostred modernej kultúrnej krajiny alebo je súčasťou devastovaného prírodného prostredia.

Obr. 1. Necitlivo koncipovaná zástavba v obci Dol'any s nevhodnou modernou stavbou rodinného domu v susedstve kultúrnej pamiatky

Hodnotenie kultúrno-umeleckých a estetických vlastností skúmanej pamiatky je významne závislé od kvality podkladov vypracovaných historikmi, archeológmi a ďalšími odborníkmi v oblasti pamiatkarstva. Je dôležité zozbierať čo najviac podkladov nielen o hmotnej, ale aj duchovnej kultúrnej hodnote pamiatky (napr. väzby na osobnosti a udalosti). Pamiatka s hodnotou 1 je významná z celoslovenského, prípadne ešte všeobecnejšieho pohľadu, hodnotu 2 má pamiatka regionálneho významu a hodnotu 3 udeľujeme pamiatkam lokálneho významu.

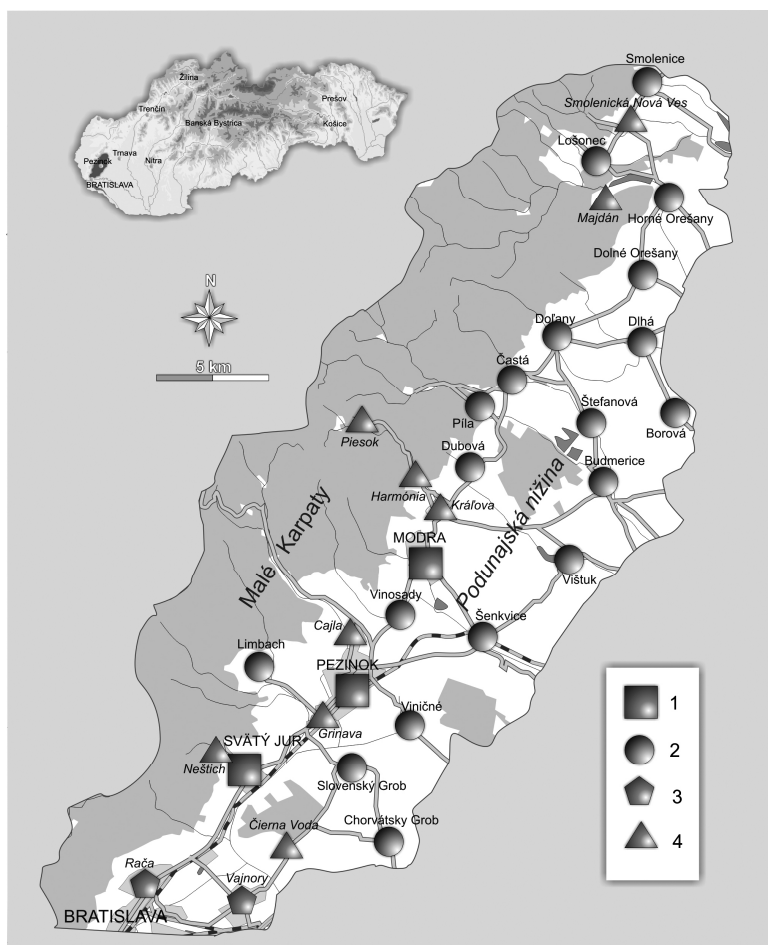
Tretí okruh hodnotenia si všima relevantné funkčné, technické a majetkovo-právne vlastnosti pamiatky. Je jediným prípadom so štvorstupňovou škálou hodnotenia. Najvyššiu hodnotu 1 majú pamiatky, ktoré prešli pamiatkovou obnovou a zároveň plnia funkciu, ktorá nenaruša jej kultúrno-historickú hodnotu. Za pozitívne sa považuje jej prístupnosť verejnosti, ak je v súlade s ochranou a zveľadovaním danej pamiatky. Hodnota 2 patrí pamiatkam, ktoré sú funkčné, ale ich technický stav si vyžaduje rozsiahlejšiu obnovu, hodnota 3 je udeľovaná pamiatkam, ktoré sú nefunkčné a chátrajúce, ale zatiaľ v celistvom stave. Hodnotu 4 majú pamiatky v najhoršom stave, sú v štádiu ruiny, v akútnej hrozbe úplného zániku.

Evaluačné záznamy pamiatok prítomných na skúmanom území sa ďalej využívajú ako podklad pre identifikáciu zachovaných segmentov kompaktnej HKK. Mnoho cenných údajov poskytuje najmä geografická časť záznamu vypovedajúca o kvalite a vnútorných väzbách pamiatok, ktoré sú identifikované v kompaktnej HKK.

MODELOVÉ ÚZEMIE

Modelové územie leží na kontakte Malých Karpát a Podunajskej nížiny, medzi Bratislavou a obcou Smolenice. Má rozlohu približne 500 km² a je domovom vyše 90 000 obyvateľov. Región zahŕňa tri mestá, dve mestské časti Bratislavy a 19 vidieckych obcí. V minulosti tu bolo viac sídel, ale časť pôvodne samostatných obcí bola administratívne začlenená do väčších susedných sídel. Okrem spomínaných dvoch bratislavských mestských častí (Rača a Vajnory) bolo na skúmanom území deväť aglomerovaných obcí a osád (obr. 2).

Kultúrna krajina tohto územia sa začala formovať už v neolite, pre staršie etapy osídľovania boli optimálne okrajové vrchy pohoria, vhodné na budovanie výšinných hradísk. Súčasná sídelná a dopravná štruktúra pochádza z obdobia vrcholného stredoveku, vznikla po vytvorení raného uhorského štátu. V dodnes zachovanej stredovekej kompozícii sídel a komunikácií je výrazná hlavná os zhruba kopírujúca rozhranie medzi pohorím a nížinou. Využíva najpriaznivejšie prírodné danosti skúmaného územia. Zo strany pohoria je vymedzené členitejšou horskou krajinou a zo strany nížiny je limitovaná močaristou krajinou šúrov v pozdĺžnej plytkej depresii prebiehajúcej paralelne s úpäťm Malých Karpát. Druhé zoskupenie sídel vytvorené v rámci predmetného územia vnútri nížiny nevykazuje takú výraznú lineárnu kompozíciu. Sídla vidieckeho typu sa vytvorili v geografickom prostredí bez väčších geomorfologických limitov, vznikli v rovinnej alebo mierne zvlnenej krajine Trnavskej pahorkatiny.

Obr. 2. Skúmané územie – poloha a sídelno-komunikačná štruktúra

1 – sídlo mestského typu, 2 – samostatné sídlo vidieckeho typu, 3 – bratislavská mestská časť, 4 – aglomerované sídlo.

DOSIAHNUTÉ VÝSLEDKY

V rámci modelového územia podmalokarpatského regiónu sme zozbierali poznatky o 287 nehnuteľných kultúrnych pamiatkach evidovaných v zoznamoch Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. K nim počas výskumu pribudlo niekoľko ďalších kultúrno-historických objektov, ktoré na tomto štátom evidovanom zozname zatiaľ chýbajú, ale majú vyššiu kultúrno-historickú hodnotu. Pre zhruba tretinu najhodnotnejších pamiatok sme vypracovali evaluačné záznamy. Ich vyhodnotením sme získali množstvo relevantných poznatkov pre identifikáciu kompaktných segmentov HKK v troch základných krajinných typoch: segmenty historickej sakrálnej krajiny, segmenty historickej sídelnej krajiny a segmenty historickej produkčnej krajiny.

Historická sakrálna krajina

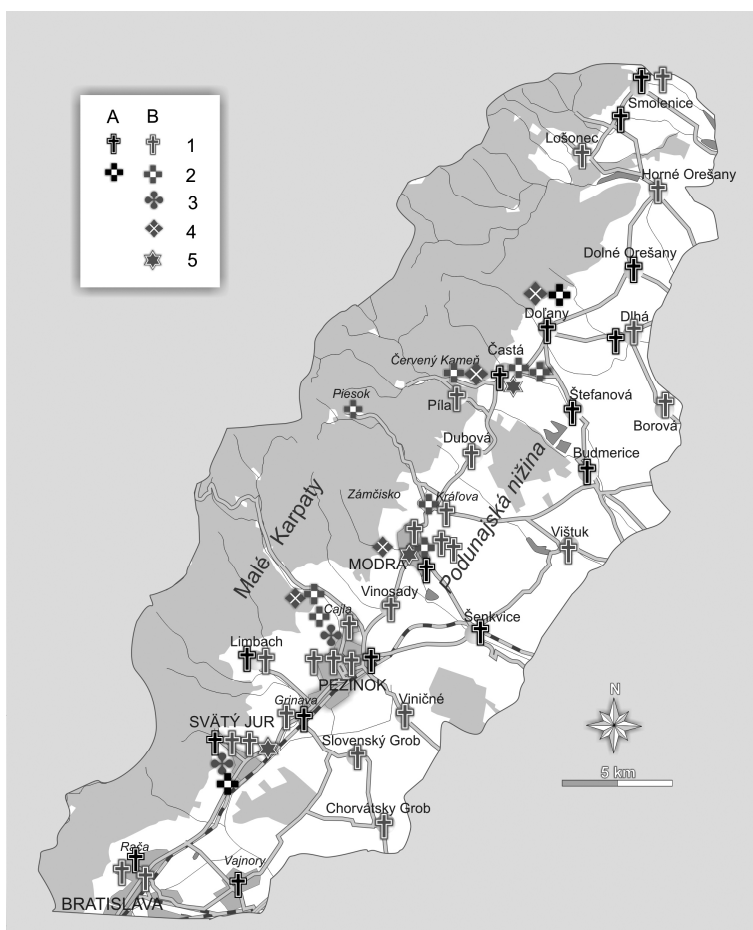
Historickú sakrálnu krajinu chápeme ako osobitý typ kultúrnej krajiny, ktorá nemala a nemá sídelnú alebo produkčnú funkciu. Na rozdiel od sídelnej krajiny je jej výskyt fragmentálny, zakomponovaný do intravilánov sídel, vyskytuje sa aj v otvorenej krajine mimo sídel. Sakrálné objekty majú najpočetnejšie zastúpenie v HKK analyzovaného regiónu (obr. 3). Identifikovali a zhodnotili sme 42 kostolov, 32 samostatne stojacich kaplniek, dva kláštorné objekty, štyri kalvárie, tri synagógy a väčší počet objektov drobnej sakrálnej architektúry (božie muky, sochy svätých a pod.). Najstarší vznikol v prvej polovici 13. storočia, najmladšie sú z prvej polovice 20. storočia. Na ich architektonickom stvárnení sa podieľajú takmer všetky na Slovensku sa vyskytujúce stavebné slohy. Neprítomné sú len pamiatky z predrománskeho obdobia. Slohová čistota sakrálnych stavieb je ojedinelá, výsledkom viacnásobných prestavieb je často prítomná slohová hybridnosť. V Častej a Chorvátskom Grobe (obr. 4) nachádzame príklady radikálnej modernej prestavby kostola, v oboch prípadoch došlo k markantnému rozšíreniu pôvodne stredovekých stavieb o moderné pristavby. Najčistejšou gotikou vyniká Kostol sv. Juraja vo Svätom Jure, podľa našich analýz najhodnotnejšia sakrálna pamiatka celého regiónu, ktorá dosiahla hodnotenie H:1/1/1. V modelovom regióne sme identifikovali aj viacero sakrálnych stavieb, ktorých kvalita je umocnená osobitou polohou a estetickou kvalitou prostredia, do ktorého sú zakomponované. Príkladom je Kaplnka sv. Rozálie pri obci Štefanová.

Historická sídelná krajina

V každej obci podmalokarpatského regiónu nachádzame väčšie či menšie segmenty pôvodnej historickej sídelnej krajiny (obr. 5). Je vo všetkých troch mestách, vo všetkých vidieckych sídlach aj v oboch mestských častiach Bratislavy zaradených do študovaného regiónu. Sú reprezentované archeologickými lokalitami, niekdajšími panskými sídlami, objektmi historickej mestskej aj vidieckej architektúry. Zaradujeme sem aj segmenty historickej rekreačnej krajiny.

Archeologické lokality na skúmanom území sú najstaršími objektmi historickej sídelnej krajiny, aj keď vo veľmi fragmentárnej a transformovanej podobe. Zachovali sa nepatrné zvyšky štyroch hradísk v lokalitách Molpír, Slepý vrch, Zámčisko a Neštich. Najvýznamnejšie je hradisko Molpír (H:1/2/3) pri Smoleniciach obývané od halštatskej doby po včasný stredovek.

Na skúmanom území sme identifikovali a analyzovali jeden celistvý hrad, jednu hradnú zrúcaninu, jeden zámok, päť kaštieľov a viacero kúrií. Hrady, zámok a jeden kaštieľ sú v otvorenej krajine, štyri kaštiele a všetky kúrie sú začlenené do historickej zástavby kompaktných sídel. Kultúrno-historicky najvýznamnejšou pamiatkou regiónu je hrad Červený Kameň (H:1/1/1). Zámok Smolenice má tiež stredoveký základ, ale jeho súčasná podoba je novoslohová, hodnota ostatných sledovaných vlastností má porovnateľnú kvalitu. Preto je výsledné hodnotenie H:1/2/1. Podobný výsledok by dosiahol aj kaštieľ v Budmericiach, keby sa v nedávnej minulosti nezmenili jeho funkčné a majetkovo-právne vlastnosti, ktoré nezaručujú vyhovujúci technický stav (H:1/2/2). Kaštiele vo Svätom Jure (H:1–/2/1–) a v Pezinku (H:1/2/1–) sú integrálnou súčasťou mesta, ich kultúrno-historický potenciál však nie je dostatočne využitý. Kaštieľ v Modre (H:2/2/1–) má okrajovú polohu a jeho využívanie súvisí s vinohradníckou tradíciou mesta. Hrad Biely Kameň nad Svätým Jurom (H:1/2/3) je pamiatkou, ktorej hrozí úplná devastácia a zánik.

Obr. 3. Historická sakrálna krajina

A – stredoveký objekt (románsky alebo gotický), B – novoveký objekt (renesančný a mladší),
 1 – kostol, 2 – kaplnka, 3 – kláštor, 4 – kalvária, 5 – synagóga.

Historická sídelná krajina mestského typu sa zachovala v pomerne veľkom rozsahu vo všetkých troch mestách regiónu a fragmentárne aj v obci Dolná, ktorá bola kedysi zemepanským mestečkom. Jej objektmi sú kúrie, meštianske domy a historické verejné budovy (radnica, mestská veža, zvyšky mestských hradieb a podobne). Kúrie sa zachovali aj v Rači, Grinave a Cajli. Vo Svätom Jure reprezentuje tento typ HKK okrem spomínaného kaštieľa niekoľko mestských kúrií. Historická zástavba Pezinka má mestskejší charakter, je však menej kompaktná disponuje markantnejšími prejavmi modernizácie. Sú v nej identifikovateľné gotické, renesančné aj barokové architektonické prvky. Historická mestská zástavba Modry sa sústreďuje okolo Štúrovej ulice, kde nachádzame meštianske domy s renesančným jadrom. Na Dolnej ulici a v bočných uliciach Modry sa zachovali historické vinohradnícke domy, ktoré majú, podobne ako vo Svätom Jure, vidiecky charakter. Pre všetky tri mestá je charakteristická prítomnosť zvyškov mestských hradieb zo 17. storočia.

Obr. 4. Pôvodne renesančný Kostol Krista Kráľa v Chorvátskom Grobe je príkladom radikálnej modernej prestavby

1 – gotická časť pamiatky, 2 – moderná časť pamiatky.

Historická vidiecka krajina je v predmetnom regióne prítomná najmä vo forme zachovanej historickej ľudovej architektúry. V obciach regiónu nachádzame pôvodné pôdorysy ulíc vytvorené v stredoveku alebo ranom novoveku, zástavba je však zväčša veľmi hybridná, sú v nej popri historických objektoch aj moderné budovy, ktoré sú zväčša v prevahe. Navyše, mnoho historických stavieb prešlo viac či menej citlivou modernizáciou. Najkompaktnejšie súbory historických ľudových stavieb majú obce Doľany, Častá a Dolné Orešany. Sídla ležiace bližšie k Bratislave prešli výraznejšou suburbanizáciou, ktorá sa však nerealizovala v historickom centre, ale na nezastavaných parcelách, kde boli predtým vinohrady, záhrady a polia.

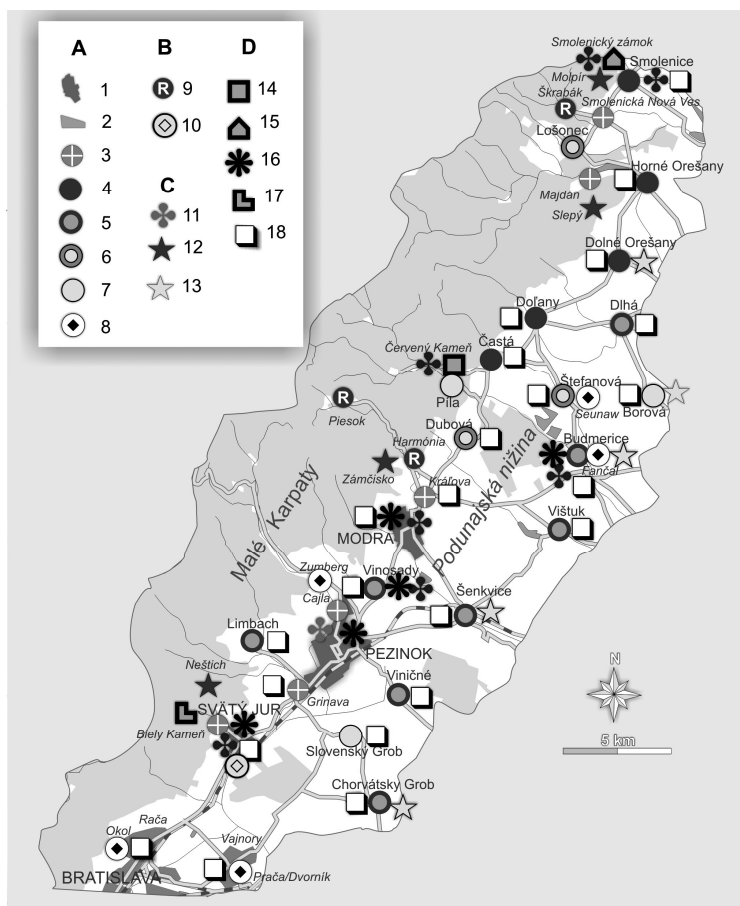
Pre podmalokarpatský región je špecifické, že si uchoval historickú rekreačnú krajinu. Nachádzame ju v širšom okolí Modry, kde vznikli prvé rekreačné objekty už pred viac ako sto rokmi. Osady Harmónia a Piesok patrili medzi prvé na Slovensku, kde ľudia trávili voľný čas oddychom v prírode Malých Karpát. Osobitým typom historickej rekreačnej krajiny sú areály historickej zelene (parky, lesoparky, záhrady a zeleň historických cintorínov). V rámci predmetného územia sme identifikovali hodnotné lesoparky v zázemí hradu Červený Kameň, Smolenického zámku a kaštieľa v Budmericiach.

Historická produkčná krajina

Ekonomické aktivity niekoľkých generácií obyvateľov podmalokarpatskej krajiny v nej zanechali viacero hodnotných technických pamiatok, ktoré považujeme za prvky historickej produkčnej krajiny. Väčšina z nich už dnes neplní pôvodnú funkciu, aj keď niektoré z nich si funkčnosť zachovali. V regióne sme identifikovali prvky poľnohospodárskej, vodohospodárskej, dopravnej a industriálnej HKK (obr. 6).

Niekdajšiu technickú a technologickú vyspelosť v oblasti priemyslu dokumentuje v podmalokarpatskom regióne niekoľko priemyselných technických pamiatok. Príkladom je historický podnik na výrobu keramiky v Modre adaptovaný na hotel

s múzeom (H:1/2/1). Unikátne sú historické sklady rúd na hrade Červený Kameň zo 16. storočia.

Obr. 5. Historická sídlená krajina

A Typológia sídel: 1 – súčasné mesto, 2 – súčasná bratislavská mestská časť, 3 – aglomerované sídlo, 4 – vidiecka obec s históriou zemepanského mestečka, 5 – vidiecka obec založená v stredoveku, 6 – vidiecka obec s prerušenou existenciou, 7 – vidiecka obec založená v ranom novoveku, 8 – zaniknuté historické sídlo.

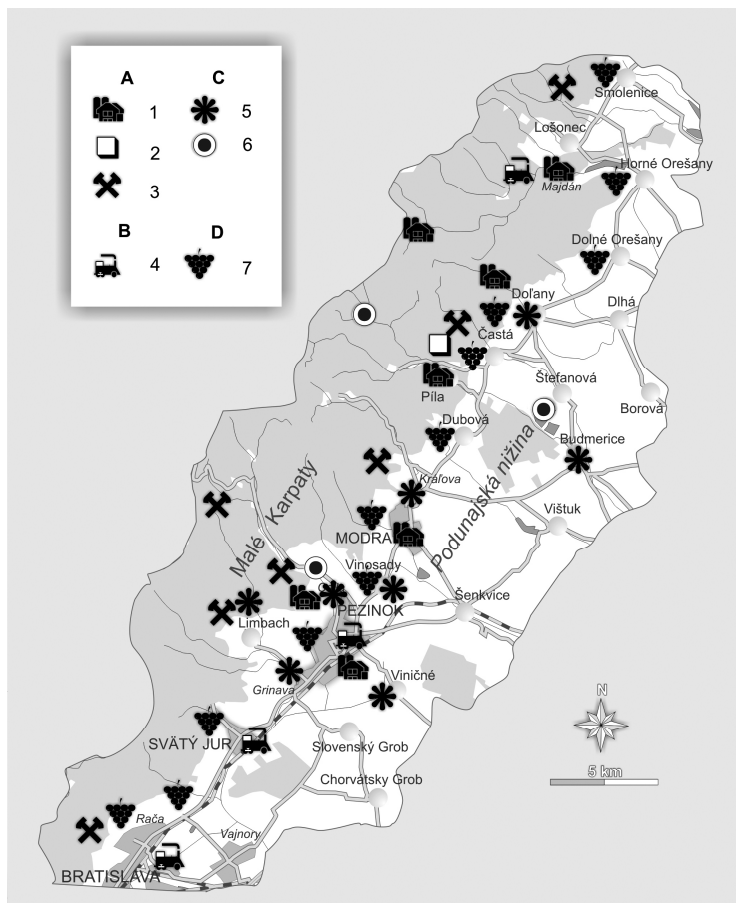
B Historická rekreačná krajina: 9 – rekreačné sídla, 10 – zaniknuté kúpele, 11 – historická zeleň (historický lesopark, park alebo záhrada).

C Archeologické lokality: 12 – zvyšok hradiska, 13 – archeologické nálezisko.

D Panské sídla: 14 – celistvý hrad, 15 – zámok, 16 – kaštieľ, 17 – zrúcanina hradu, 18 – objekty ľudovej architektúry.

Najhodnotnejšie sú objekty historickej výroby keramiky v Modre, kde sa zachoval areál bývalej výroby užitočnej a dekoratívnej keramiky, v ktorom bolo v minulosti aj učilište. Po renovácii sa využíva ako hotel s múzeom. Pomerne dobre zachovaným prvkom historickej priemyselnej krajiny je aj budova bývalej papierne (H:1/2-2) pri Dolanoch, zatiaľ čo lokalita bývalých sklární v neďalekej lokalite

Sklená Huta zanikla. V osade Majdán pri Horných Orešanoch sa nachádza chátrajúci historický areál chemickej továrne (H:1/3/2–), ktorú v roku 1880 dal postaviť Jozef Pálffy. Aj na hrad Červený Kameň možno nazerať ako na technickú pamiatku. Jej súčasťou sú rozmerné renesančné pivnice, ktoré v 16. storočí Fuggerovci využívali ako sklad rúd a iných obchodných komodít. Historickým baníctvom v oblasti Malých Karpát za podrobne zaoberá publikácia Ondruša et al. (2013).

Obr. 6. Historická produkčná krajina

A Historická industriálna krajina: 1 – historický priemyselný objekt (továreň, manufaktúra a pod.), 2 – historický sklad, 3 – historický banský objekt (šachta, štôlna, halda a pod.).

B Historická dopravná krajina: 4 – objekt historickej železnice (staničná budova, depo, zvyšok po lesnej železnici a pod.).

C Historická vodohospodárska krajina: 5 – historický mlyn, 6 – historický rybník.

D Historická poľnohospodárska krajina: 7 – historický vinohradnícky alebo vinársky objekt (vinohrad, runa, pusták, vinna pivnica a pod.).

Do vodohospodárskej historickej krajiny sme zaradili historické vodné mlyny a historické vodné plochy (rybníky). Z veľkého množstva mlynov sa v predmetnom

území zachovalo iba niekoľko a len dva sú dodnes v pôvodnom a funkčnom stave. Schaubmarov mlyn pri Pezinku (H:1–/1/1) z 18. storočia je jednou z najcennejších technických pamiatok svojho druhu na Slovensku a príkladnou ukážkou vhodného využitia (galéria). Historická dopravná krajina je v danom regióne reprezentovaná pamiatkami železničnej dopravy. Vo Svätom Jure sa zachovala pôvodná stanica historickej konskej železnice z roku 1840 (H:2/2/2). Historický areál zoraďovacieho nádražia medzi Račou a Vajnormi so starým rušňovým depom sa stalo múzejno-dokumentačným centrom RENDEZ. Podobne ako v iných slovenských pohoriach sa aj v Malých Karpatoch vybudovali lesné železnice na prepravu vyťaženého dreva.

Poľnohospodársku HKK reprezentujú predovšetkým zvyšky historických vinohradov vrátane krajinných prvkov, ktoré s nimi súvisia (runy a pustáky) a historické priestory a zariadenia na výrobu a skladovanie vína (vínne pivnice). Identifikovali sme ju len fragmentárne v rozličných lokalitách, najmä v okolí Svätého Jura a Dolian. Pôvodné vinohrady boli v značnej miere nahradené modernými, najmä v okolí Bratislavy a Pezinka bola vinohradnícka krajina nahradená sídelnou. V lokalite Svätý Jur sme mohli využiť výsledky detailného výskumu historickej poľnohospodárskej krajiny prezentované v práci Štefunkovej et al. (2011).

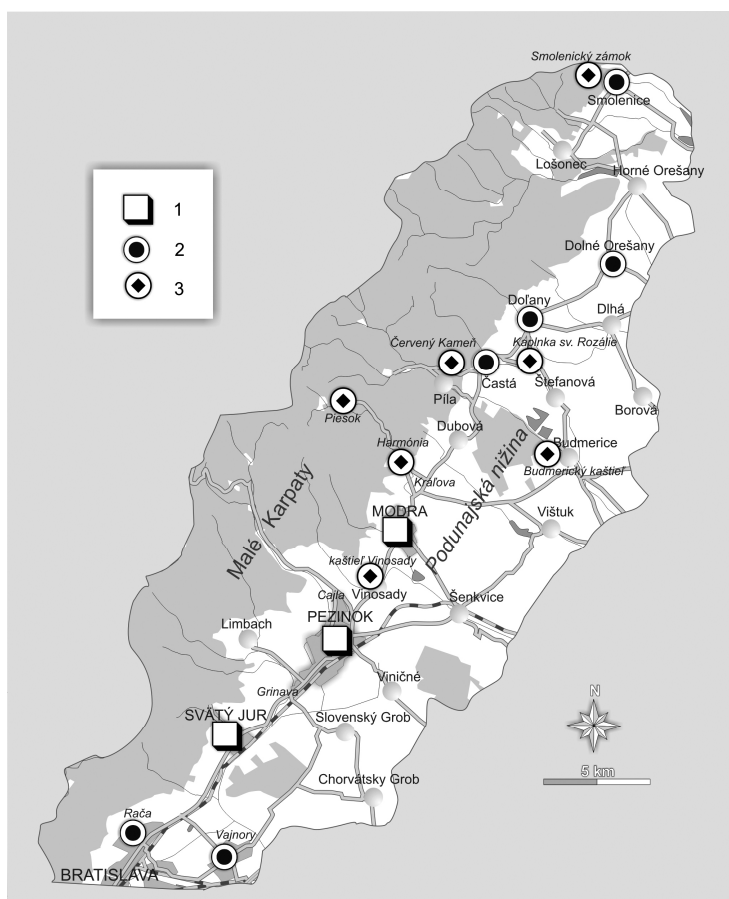
Kompaktná historická kultúrna krajina

Krajina podmalokarpatského regiónu prešla značnou transformáciou, ktorá v ostatných rokoch naberať na intenzite. Napriek tomu tu nachádzame pozoruhodné segmenty kompaktnej historickej krajiny (obr. 7). Na základe výsledkov nášho výskumu sa nám podarilo identifikovať viaceré hodnotné historické areály, ktoré by mali byť zachované a zmysluplne využívané. Nachádzame ich v rámci sídelných areálov, ale aj v otvorenej krajine.

Najpôvodnejšiu kompaktnú HKK v mestskom prostredí má Svätý Jur, jediná mestská pamiatková rezervácia v záujmovom regióne. Tvorí ho ucelený súbor historickej blokovej obytnej zástavby (kúrie, meštianske domy a vinohradnícke domy), dva katolícke a jeden evanjelický kostol, kláštorň komplex, kaštieľ, historická záhrada a zvyšky mestského opevnenia. Nachádza sa tu viac ako 90 % budov starších ako 70 rokov, aj keď mnohé z nich prešli väčšou či menšou modernizáciou. Kvalitu tohto historického prostredia umocňuje bezprostredný kontakt mesta s vinohradníckou krajinou so zvyškami pôvodných vinohradov. Areál hradu Biely Kameň, hradisko Neštich, gotická kaplnka, bývalé kúpele a stanica bývalej konskej železnice nesusedia s týmto areálom, ale majú s ním určitú väzbu, ktorú treba pri manažovaní krajiny zohľadňovať.

Pomerne rozľahlý a hodnotný je kompaktný areál HKK mesta Modra. Niektoré časti na okraji historického centra tiež vymedzeného hradbami boli nahradené modernou zástavbou, čím sa bývalá keramická výrobná, škola a zmodernizovaná synagoga ocitli v solitérnej polohe mimo historickej zástavby. Na juhu leží areál presahujúci rámec historického mesta vnútri hradieb s dvomi evanjelickými kostolmi, kaplnkou a cintorínom s najstaršou sakrálnou stavbou Modry. Kontakt mesta s vinohradníckou krajinou je bezprostredný iba na východnej strane. Vysoký stupeň transformácie HKK mesta Pezinok súvisí s tým, že sa vyvinulo na regionálne centrum s vyššími nárokmi na modernizáciu a intenzívnejším tlakom presadzovania väčších urbanistických projektov. Kompaktnosť historického centra mesta v rozsahu priestoru pôvodne ohraničeného mestskými hradbami a areálom kaštieľa s parkom je narušená nielen solitérnymi novostavbami, ale aj výstavbou celých

nových blokov. Treba však podotknúť, že historická a architektonická kvalita zachovaných kúrií a meštianskych domov je vysoká a úspešne integrovaná do súčasnej krajiny.

Obr. 7. Kompaktná historická krajina

1 – areál kompaktnej historickej mestskej krajiny, 2 – areál kompaktnej historickej vidieckej krajiny v intraviláne, 3 – areál kompaktnej historickej vidieckej krajiny v extraviláne.

Areály kompaktnej HKK sú zachované aj vo vidieckych obciach regiónu, ktoré zväčša majú pôvodný pôdorys uličnej siete a do značnej miery aj pôvodnú parceláciu. Historická zástavba je však v prevažnej miere nekompaktná, postupne sa do nej včlenilo mnoho novších stavieb a mnoho pôvodných bolo markantnejšie modernizovaných. Najzachovalejšie oblasti nachádzame v obciach Doľany, Časť, Horné a Dolné Orešany. Obvykle sú v centre dediny (napr. Borová), našli sme však aj príklady okrajovej polohy (areál kostola na okraji obce Dlhá). Areály kompaktnej historickej sídelnej krajiny sa zachovali aj v mestských častiach Bratislavy, viac vo Vajnoroch ako v Rači. Typickým znakom HKK je však nevhodná modernizácia stavieb a zánik pôvodných sádov a vinogradov. Fenomén suburbanizácie je výrazný najmä v oblasti Limbachu, Slovenského a Chorvátskeho Grobu.

Kompaktná HKK mimo sídel má na skúmanom území podobu hradných areálov s lesoparkom alebo historickej rekreačnej krajiny. Najrozľahlejší areál je tvorený hradným komplexom Červený Kameň, lesoparkom, židovským cintorínom a súborom sakrálnych stavieb (kalvária a pohrebna kaplnka). Ďalšie sú pri Smolenickom zámku a kaštieli v Budmericiach. Pozoruhodný areál HKK nachádzame v lokalite Harmónia pri Modre so súborom cenných rekreačných víl s prelomu 19. a 20. storočia.

ZÁVER

Dosiahnuté výsledky možno rozdeliť do dvoch okruhov, metodologického a regionálno-aplikačného. Prvý predstavuje úspešná verifikácia nového metodického prístupu k výskumu kultúrnych pamiatok, presahujúceho rámec pamiatkarského výskumu. Osvedčil sa geografický prístup k danej problematike nazerajúci na pamiatky v časovo-priestorových väzbách a súvislostiach. Takto možno hodnotené pamiatky vnímať ako prvky HKK integrujúce sa s okolím, najmä s inými pamiatkami, s ktorými spoluvytvárajú viac či menej kompaktné segmenty HKK.

Prezentovaná metodika bola verifikovaná na modelovom území podmalokarpatského regiónu, ktorý leží v zázemí hlavného mesta a patrí medzi rozvinutejšie oblasti Slovenska. Je nutné, aby sa otestovala aj v iných regiónoch, ktoré sú typologicky odlišné. Zaujímavé by boli v súčasnosti slabšie sa rozvíjajúce regióny, ktoré boli v minulosti oveľa vyspelejšie a rozvinutejšie. Takými sú napríklad región Spiša na východe Slovenska alebo stredoslovenský banský región. Oba majú vysoký potenciál na rozvoj cestovného ruchu, ktorý nie je v súčasnosti dostatočne využitý.

Treba podotknúť, že prezentovaná metodika nesie v sebe veľa subjektívneho. Úspešnosť jej aplikácie je zatiaľ dosť závislá od erudovanosti používateľa, od ktorého sa očakáva nielen dobrá znalosť geografie, ale aj iných, najmä spoločenskovedných a technických disciplín (ochrana pamiatok, architektúra, história a pod.). Vyšší stupeň objektívnosti výskumu sa dá doceliť získaním relevantných podkladov o skúmaných pamiatkach, o archeologických a historických prameňoch. Výskumu významne prospeje získanie historických kartografických a grafických podkladov.

Popri metodologických výstupoch je príspevok cielený aj do oblasti regionálnej a aplikovanej geografie. Snaží sa prispieť k lepšiemu poznaniu pamiatkového fondu podmalokarpatského regiónu, zároveň poskytuje poklady a argumentačné nástroje pre projekty zamerané na zachovanie celistvosti a pôvodnosti kompaktných historických štruktúr, na udržiavanie a zveľaďovanie esteticky hodnotných segmentov krajiny a pod. V rámci výskumu sme:

- zhromaždili podrobnú a komplexnú databázu o prítomných kultúrnych pamiatkach, vrátane údajov geografickej povahy, ktoré sa pri pamiatkarskom výskume obvykle nesledujú,
- vyhodnotili súčasný stav HKK, od ktorého sa odvíjajú návrhy na jej ochranu a trvalo udržateľné využívanie,
- identifikovali areály kompaktnej HKK v rozličných typoch súčasnej krajiny,
- identifikovali viaceré segmenty HKK s vysokou estetickou hodnotou,
- identifikovali kultúrne pamiatky s vysokým potenciálom na rozvoj cestovného ruchu, s možnosťou začlenenia do projektov archeologických parkov, náučných chodníkov a ďalších aktivít poznávacej turistiky.

Príspevok bol riešený za finančnej podpory grantovej agentúry VEGA v rámci projektu č. 2/0111/12: Vybrané geografické aspekty vývoja životného prostredia Slovenska a jeho regiónov v medzinárodnom kontexte.

LITERATÚRA

- ANTROP, M. (1997). The concept of traditional landscape as a base for landscape evaluation and planning. The example of Flanders Region. *Landscape and Urban Planning*, 38, 105-117.
- ANTROP, M. (2000). Background concepts for integrated landscape analysis. *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 77, 17-28.
- ANTROP, M. (2005). Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning*, 70, 21-34.
- BALEJ, M. (2011). Krajinná ekologie a krajinné metriky – potenciál a/nebo riziko pro hodnocení krajiny? *Životné prostredie*, 45, 171-175.
- CULLOTTA, S., BARBERA, G. (2011). Mapping traditional cultural landscapes in the Mediterranean area using a combined multidisciplinary approach: method and application to Mount Etna (Sicily; Italy). *Landscape and Urban Planning*, 1, 98-108.
- DVOŘÁKOVÁ, V. (2012). Kultúrna krajina a jej ochrana z hľadiska kultúrneho dedičstva. *Urbanita*, 4, [Online]. Dostupné na: <http://www.uzemneplany.sk/sutaz/kulturna-krajina-a-jej-ochrana-z-hladiska-kulturneho-dedicstva> [cit: 24-5-2015].
- European Landscape Convention. 2000. Florence (Council of Europe).
- GOJDA, M. (2000). *Archeologie krajiny*. Praha (Academia).
- GRENVILLE, J., ed. (1999). *Managing the historic rural landscape (issues in heritage management)*. Routledge (Taylor and Francis).
- HAASE, D., WALZ, U., NEUBERT, M., ROSENBERG, M. (2007). Changes to Central European landscapes – analyzing historical maps to approach current environmental issues, examples from Saxony, Central Germany. *Land Use Policy*, 24(1), 248-263.
- HANUŠIN, J., CEBEAUEROVÁ, M., HUBA, M., IRA, V., LACÍKA, J., MADAJOVÁ, M., OŤAHEL, J., PAZUR, R., PODOLÁK, P., ŠVEDA, M. (2013). *Kultúrna krajina podmalokarpatského regiónu*. Bratislava (Geografický ústav SAV).
- HREŠKO, J., KANÁSOVÁ, D., PETROVIČ, F. (2009). Landscape archetypes as the elements of Slovak historical landscape. *Ecology (Bratislava)*, 29, 158-173.
- HRMÁDKA, J. (1943). *Všeobecný zemepis Slovenska*. Bratislava (Slovenská akadémia vied a umení).
- HUBA, M., ed. (1988). *Historické štruktúry krajiny. Ochrana prírody, odborná príloha*. Bratislava (MV SZOPK).
- JANČURA, P. (1998). Súčasná a historická krajinná štruktúra v tvorbe krajiny. *Životné prostredie*, 32, 236-240.
- KOZOVÁ, M., HRNČIAROVÁ, T., OŤAHEL, J. (2008). Príprava metodiky pre klasifikáciu kultúrnej krajiny Slovenska. *Enviromagazín*, 1, 20-21.
- LUKNIŠ, M. (1977). *Geografia krajiny Jura pri Bratislave*. Bratislava (Univerzita Komenského).
- MATLESS, D. (2008). Properties of ancient landscape: the present prehistoric in twentieth-century Breckland. *Journal of Historical Geography*, 34, 68-93.
- MEINI, M., ADDUCCHIO, D., CILIBERTI, D., DI FELICE, G. (2014). Landscape conservation and valorization by satellite imagery and historic maps. The case of Italian transhumance routes. *European Journal of Remote Sensing*, 47, 375-387.
- MELNICK, R. Z. (1983). Protecting rural cultural landscapes: finding value in the countryside. *Landscape Journal*, 2(2), 85-96.
- ONDRUŠ, P., ed. (2013). *Podzemie Malých Karpát*. Bratislava (Spolok pre montánny výskum).
- OŤAHEL, J. (1996). Krajina, pojem a vnem. *Geografický časopis*, 48, 241-253.
- RITTER, C. (1817 – 1859). *Die Erdkunde*. Berlin. 19 dielov.

- SAUER, C. (1925 a 1963). The morphology of landscape. In Leighly, J., ed. *Land and life: a selection of writings of Carl Ortwin Sauer*. Berkeley (University of California Press), pp. 315-350.
- STEPHENSON, J. (2008). The cultural values model: an integrated approach to values in landscapes. *Landscape and Urban Planning*, 84, 127-139.
- ŠTEFUNKOVÁ, D., DOBROVODSKÁ M., KANKA, R., KRŇÁČOVÁ Z. (2011). *Atraktivita Malokarpatskej krajiny s dôrazom na historické agrárne štruktúry a biodiverzitu*. Bratislava (Ústav krajinnej ekológie SAV).
- WALZ, U. (2008). Monitoring of landscape change and functions in Saxony (Eastern Germany) – methods and indicators. *Ecological Indicators*, 8, 807-817.
- ZOMENI, M., TZANOPOULOS, J., PANTI, J. D. (2008). Historical analysis of landscape change using remote sensing techniques: an explanatory tool for agricultural transformation in Greek rural areas. *Landscape and Urban Planning*, 86, 38-46.
- ŽIGRAI, F. (2000). Dimenzie a znaky kultúrnej krajiny. *Životné prostredie*, 34, 5.
- Žákón č. 49/ 2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu.

Ján L a c i k a

GEOGRAPHICAL APPROACH TO RESEARCH INTO CULTURAL MONUMENTS AND HISTORICAL CULTURAL LANDSCAPE (EXAMPLE OF THE SUB LITTLE CARPATHIAN REGION)

The properties of natural landscape are frequently used as indicators of environmental quality. However, the results of research focused on historical cultural landscape (HCL) are also applicable for this purpose. Conserved segments of HCL are viewed as positive parts of the present landscape, which enrich the environment of the given territory. In this case it is the Sub Little Carpathian region in the south-west of Slovakia situated on the dividing line between the Little Carpathian Mts. and the Danube Lowland (Fig. 2). HCLs also contain cultural monuments conserved as valuable parts. The aim is to conserve them also for the contemporaries in harmony with the principles of sustainable development of the given region. Comprehensive research applies the traditional procedures and the less frequently used geographical research methods will contribute to the inclusion of monuments into functional parts of the present landscape. Geographical research methods will make it possible to view the monuments as the elements of more or less compact historical cultural landscape. The aim of the paper is to verify such methodology in landscape planning using the example of the studied territory of the Sub Little Carpathian Region. Cultural monuments in the region were evaluated based on the collected data about their geographical, cultural, historical, aesthetic and technical/legal properties.

The data are summarized in evaluation sheets, which provide an overall picture of the corresponding cultural monument and its inclusion in the transformed cultural historical landscape.

The entry evaluation data of the presented methodology are sets of relevant properties of investigated monuments gathered from available sources, databases and appropriate field research. The identified properties for each monument are concentrated in the evaluation record (Tab. 1) and classified into three principal groups:

- Geographical properties: situation in landscape and relationships to other monuments and elements of cultural landscape,
- Cultural, artistic and aesthetic properties: presence of historical styles, style consistency, presence of important art works, architectural and artistic specificities, presence of aesthetically inappropriate phenomena,

– Functional, technical and ownership/legal properties; classification by original function, present functionality of the monument, technical status of the monument, legal/property settlement of monument.

Through application of the presented methodology, the author identified typologically different segments of compact historical cultural landscape with not only high cultural and historical value but also high potential for an ideal inclusion in the present functional landscape. They were sacral historical landscape (Fig. 3), settlement historical landscape (Fig. 5) and historical production landscape (Fig. 6).

Sacral historical landscape is mostly incorporated into historical settlement landscape. Its appearance is different in urban and in rural environments. The most compact segment of urban settlement landscape has survived in the town of Svätý Jur. Historical cultural landscapes in the towns of Modra and Pezinok especially have been transformed. Rather compact segments of historical cultural segments in rural settlement landscape of the studied territory exist in municipalities Doľany, Častá, Horné Orešany, and Dolné Orešany (rural settlements with medieval street plans, valuable sacral monuments and examples of folk architecture). Segments of historical landscape were also identified in open landscape outside the settlements. Examples are the Castle of Červený Kameň and the Chateau of Smolenice with the adjacent landscape park. The specific feature of the study territory and unique in Slovakia is the presence of historical recreation landscape in Harmónia next to Modra town formed in the second half of the 19th century.

Along with verification of the methodology some accompanying results were also obtained. These include a picture of the monument pool in the Sub Little Carpathian Region and valuable data and arguments supporting the conservation projects pursuing the preservation of integrity of the original compact historical structures and their protection (for instance building of archaeological parks, instruction paths, and support for educational tourism).

Translated by H. Contrerasová